

DVA GRENADIRJA

I V O G R A H O R

Stari Mostnar se je naglo dvignil v postelji, odrinil tanko odejo in se ozrl po temni sobi. V grlu ga je dušilo. Čeprav je kakor vedno ležal popolnoma nag, se je to noč ves spotil od vročine. Polagoma se je razbistril. Dolga brada se mu je lepila na prsi, lasje na tilnik. Kljub visoki starosti šest in osemdesetih let se je počutil še vedno zdravega in si nikakor ni mogel pojasniti ne vročine ne tesnobnega občutka, s katerim se je prebudil. Počasi se je zavedel, da je pravkar sanjal, kar se mu že dolgo ni primerilo. Zato se je čudil in se poskušal česarkoli spomniti. Pričele so se nizati podobe iz davnih let, iz časa, ko je bil mlad avstrijski vojak in se je udeležil prve vojne v Italiji. Zdelo se mu je, da vidi vse natanko, kakor se je bilo zgodilo.

Oddahnil se je, hkrati pa se je še enkrat plaho ozrl po sobi in zopet ga je napadla groza. Sanjalo se mu je, da leži v skladišču riža v Kustoci. Ali se ni prav ta hip nekaj premaknilo, tik ob njem? Čudno da bi se v sanjah še spominjal vsega dogodka pred šestdesetimi leti tako živo, kakor da se je zgodilo to noč. Utrujen po hudih bojih s sovražnimi beguni je došel takrat v Kustoco. Zaman je iskal Radeckijeve grenadirje, v katerih je služil. Sam v temnem tujem mestu je ponoči zašel v veliko skladišče za žito, vrgel plašč v kot na kup riža, privezal konja k vratom in kmalu zaspal. Spal je le nekaj ur. Nenadoma ga zbudi grenadirska troblja, oglase se klici tovarišev in oddaljujoči se pekot konjskih kopit. Zaslutil je, da ga iščejo. Zdaj! Troblja odmeva v drugo. Odhajajo, sam pa se ne more zbuditi. Odprl je oči in prisluhnil. Vse se je pomirilo, le tik ob njem drsi s kupa navzdol gladko zrnje, kakor da ga nekdo siplje z obema rokama. Skozi okna odseva slabotna mesečina. Dani se. Med rižem se sveti nekaj belega. Riž polzi navzdol. Ob vsakem gibu se zdi Mostnarju, da se je nekaj težkega premaknilo. Njegov konj hrza. Onkraj zidu je skoviknila sova. Poletna noč je, a njega mrazi. Mostnar napenja oči, prične ogledovati gumbce na suknji, da bi se preizkusil, ali bedi. Bedi in strmi v belo telo na levi strani. Belo telo se bliža in bliža, leze kakor mrtvo z zrnjem navzdol. Premišlja: „Morda je le zrnje, ki dobiva v mesečini žive oblike?“ In vendar se umika, ne more nikamor, čuti, kako mu je ude vklenila nepremagljiva groza, ki se loteva človeka ob pogledu na golega mrtveca. Bele ženske prsi se mu bleste nad glavo. Mostnarju se ježe lasje. Mrtvo telo se mu zdi kakor trup brez glave. Čuden strah ga obhaja. Ali ni ženska glava okrvavljena, oči izlite? Mostnar se podzavestno upre in odmika. Belo žensko

telo drsi zdaj z njim. Groza mu je stisnila goltanec. Čuti, kako mu noge in roke trdé. Še zaduši se. Dotaknil se je hladne roke. Od vratu se je pocedila po rami še topla kri. Odžene se z vso silo, čuti, da mu je plahta spolzela iz rok; v zaletu plane k vratom, povleče za seboj konja in zdirja v megleno jutro. Pozno proti poldnevu se je mladi grenadir zopet uvrstil v Radeckega spremstvo.

To jutro se je Mostnar spotil ob spominu na sanjske privide. Poskušal se je okreniti, da bi znova zaspal. Tedaj zapoje v daljavi troblja. Iz noči se oglašá odmev kopit. Konjenica! Ne dvom ne sanje ga ne morejo več prevariti. Torej je le vse resnično, nič ni minilo, še vedno je Radeckega grenadir in leži nekje v Kustoci, Peškjeri... Ali ni pravkar zopet na cesti zahrzal konj, ali se ni oglasila troblja bliže? Znoj mu lije po licih, rebrih in bedrih, izpod belih las kapljá na senca. In vendar ve, da leži na postelji v domači sobi, ni več ne mlad niti Radeckega grenadir, marveč že star veteran. Kustoca je daleč v Italiji, Radecki je mrtev, celó tvornice klobukov, ki si jo je bil Mostnar po vrnitvi iz vojne postavil, ni več. Odnese la jo je povodenj. Vse je minilo in on je star. Ali ni prav ta hip zopet slišal? Troblja se bliža, po dolini prihaja kopica jezdecov, ropot, orožje.

Tarak, tarak, tarak, trak, trak. Pekete, pekete, pekete. Bližajo se. Po cesti je švignil oddelek huzarjev. To! Znak huzarskega roga.

Mostnar se oddahne.

„Eh, huzarji so na vajah. Huzar mi ne dá spati.“

Zaničljivo se obrne v postelji; huzarji drve mimo. Vračajo se z nočne vaje, dani se.

Huzarji so prišli kakor vsako leto na vaje. Mostnar ždi spet brezbrizno pod toplo odejo, poskuša zadremati in se muza, da bo zopet videl „poštene“ vojaške konje. Seveda, taki niso, kakršni so bili. Hm. Prav za prav ni med grenadirji in vojno pa temi madžarskimi huzarji nobene zveze. Vojaške troblje so premotile starega grenadirja.

Zdaj je vse vojaške stvari in pogovore že zdavnaj prepustil drugim. Zasidral je svoj rod v tej lepi dolini, sezidal hišo ob cesti, ki je zdaj dvakrat tolikšna in še uglednejša, kakor v njegovih dneh. Na stara leta bi rad živel v miru.

Občutek, da mora priznavati del uspeha sinu in da ni več sam gospodar, ker je star, mu je še vsakokrat skalil zadovoljstvo, ki bi ga lahko užival. Tudi danes. S sinom Tonetom sta živela že trideset let sprta in še nobeden ni za las popustil niti drugega ogovoril. Očividno ga prav nič ne potrebuje, je čutil stari Mostnar. Sam se je prezgodaj umaknil, ni dogospodaril. Tone ne razume, da je star, kdor si ne ve opravila, ni pa še

človek star, če nima dela in opravila! Čigavo je to posestvo, hiša in vrt, in kaj je bilo tu nekoč? Otroci tega ne razumejo.

Ob takih mislih je stari Mostnar kakor navadno pogledal proti oknu in se umiril. Potem se je dvignil, stopil nag k oknu, se naslonil in pogledal na cesto. Takšna je bila njegova navada, gledati v svet kakor bi pregledoval svojo lastnino: „Saj je vse, kar človek doživi, človekovo.“

Stari grad farne vasi, cerkev, jarki in vinogradi na južnem pobočju reke, vse je zajel z okna. Odprl je polknici na stežaj. Spodaj so se zbirali kmetje, ki so prinašali mleko; postavljali so kangle po vrsti k zidu, se pogovarjali ali pa gledali kar tako naokrog. Kadar je deževalo, se jim ni nikamor mudilo in so gledali kar v nebo. Mostnar se ni zmenil zanje. Pomenili so mu, kar pomenijo trgovcu kupci, ali pa še toliko ne. Zdaj naj se sin ukvarja z njimi.

Vse njegove vezi s svetom in skrbi so bile pretrgane, kakor da so od starosti preperale popokale. Nihče se ni več spominjal, kako si je mladi kmečki sin, ki se je nekoč iz bližnje vasi preselil sem, zgradil ob reki tovarno. Kakor da je tu že od vekomaj. Večina je komaj vedela, da je imel Mostnar nekoč ob vodi tovarno in da jo je odnesla voda. Vedeli so, da ne pokusi riža, niso pa razumeli te njegove posebnosti. Riž je dober, le škoda, da ga ne morejo večkrat kupiti. Da bi imel Mostnar za svojo izbirčnost še druge vzroke, o tem niso premišljali. Prav tako so pozabili, da je imel že dve ženi, ki sta umrli, in da si je hotel vzeti še tretjo, ko mu je bilo že skoraj šestdeset let, pa mu je sin ubranil. Za vse dolince in hribovce ob reki je bil stari Mostnar od vselej osebnost, odličen človek, povsod spoštovan in ugleden. Kako in zakaj, niso vpraševali, sam ni pripovedoval. Mnogo o njem res niso vedeli, gotovo pa je bilo, da „copra“ in dobiva v loteriji. Pozdravljali so ga vsi in se mu odkrivali, iz spoštovanja in iz strahu, največ pa zaradi tega, ker so videli, da ga spoštuje tudi gospoda iz trga in daljnega mesta. Gospodje bi ne snemali brez vzroka klobukov pred starcem osemdesetletnikom, možem z dolgo, negovano belo brado, z naočniki in s svinčnikom v gornjem žepu suknjiča, snažno, celó gosposko oblečenim, ki nosi vsak dan trdi cilinder, belo srajco, črno ovratnico, poleti drag slamnik. Dolincem se je zdel podoben častitljivemu sodniku, kakor so si sodnika od nekdaj predstavljali, pa še nikoli videli, ali pa prav zato. Bil je visok in vitek, raven, nosil je palico, a se ni nanjo nikoli opiral. Bil je starec, ne starček. Nekakšen poseben človek je bil in ljudje skoraj niso mogli verjeti, da je navaden človek.

Jutra so ga vabila k oknu. Ljudje so ga večkrat videli nagega pri oknu v prvem nadstropju in se niso čudili. „Stari Mostnar gleda vreme“,

so dejali. „Stari Mostnar se izprehaja po mostu!“ so ga opazovali izpred cerkve ob kapelici svetega Jožefa ali od lipe pri farovžu, čeprav je cerkev na hribu, most pa daleč spodaj v dolini. Od cerkve se vidi vsa dolina kakor na dlani, doline pa si niso mogli predstavljati brez Mostnarja.

Zadnja leta je zahajal le poredkoma v cerkev, le ob velikih praznikih, ko si je nadel črno obleko z odlikovanji, toliko jih ni imel nihče v okraju. To je nekaj pomenilo in je vplivalo tudi na slovesnost v hiši. Jedli so opoldne in zvečer skupno. Stari in mladi Mostnar sta sedela takrat drug poleg drugega, vendar tudi ob teh prilikah nista izpregovorila besede.

Družil se je samo s starim Blaževcem, ki je bil približno njegove starosti, le osem let mlajši. Vsak dan sta se skupaj izprehajala po cesti ob vodi, najrajši pa igrala domino, igro, pri kateri je bilo treba misliti.

Pozimi sta morala sedeti v gostilniški sobi in sta sprejemala k igri tudi goste, starejše moške iz soseske, posestnike. Bila sta dobra igralca, nič čudnega, saj sta od štiri in dvajsetih prostih ur polovico presedela pri domini, poleti v uti na vrtu, pozimi v krčmi.

Stari Blaževce iz Gornje vasi je bil čokat mož srednje velikosti in okrogle glave. Kratki beli lasje in brki so bili podobni ščetinam, brado si je bril. Oblačil se je dostojno, skoraj lepo, čeprav je imel menda zmeraj isto obleko. Zadovoljen je bil s cenejšim blagom, da je bilo le trdno. Do starih let je bil železničar, potem pa je prepustil svojo službo in hišico v vasi najstarejšemu sinu. Prejemal je malo pokojnino in je bil v svojem kraju še edini izmed nekdanjih prvih delavcev, ki jih je železnica upokojila.

Moža sta živela na starost svoje posebno življenje, ki ni bilo podobno ne kmečkemu ne gosposkemu. Zbližalo ju je veteranstvo, to, da sta bila oba v vojni leta 1866. Polagoma sta postala prijatelja, čeprav je bilo njuno prejšnje življenje zelo različno. Mostnar je bil v vojni že leta 1848. in je nato nekaj let imel lastno tovarno klobukov. Blaževce je bil mlajši in siromašnejši, zato ni nikoli zahteval zaupanja; v njegovem prijateljstvu je bilo morda celo več spoštovanja kakor tovarštva. Pa o tem se nista nikoli pogovarjala, saj nista zahtevala ničesar več od življenja. Družilo ju je samo še, da sta skupaj pričakovala smrti.

Ob desetih dopoldne je prihajal stari Mostnar po stopnicah in si voščil z domačimi dobro jutro. Na pragu se je ustavil, da si izbere smer ali pa — čeprav se morda ni zavedal tega — da počaka še Anico, sedemletno vnukinjo, ki je bila med sinovimi otroki najmlajša. Rjava klopica

pred hišo, ob steni med kamenitima mizama je bilo njuno igrišče. Tu se je navadno solnčil. Otroci so prihajali po vrsti k njemu, kakor so do-
raščali, a najbolj mu je prirasla k srcu poslednja. Sedla mu je na kolena,
včasih je kadil pipo in puhal dim, Anica pa ga je s svojimi ročkami lovila,
ko si je Mostnar zavihal brado navzgor, da mu je segala preko ust in
dušila dimnate vlačke. Dostikrat jo je mati zapodila v hišo, ne da bi deda
žalila. Starčkova ljubezen do njenih otrok je bila zanjo tih dogovor, dru-
gače je bil zanjo prav takšen coprnik kakor za ostale vaščane.

Ob lepem vremenu se je dopoldne po pol ure izprehajal. Hodil je rad
po cesarski cesti navzgor ali navzdol, po navadi na desnem bregu vode.
Preko mostu je šel redkokdaj, kakor bi mu bilo prirojeno, ali pa zato,
ker se je onkraj pričejala pot proti njegovemu rojstnemu kraju. Ko se
je vrnil, je prišel vsak dan Blaževец, sedla sta v uto, kramljala ali igrala.

*

Nad dolino je pripekalo vroče poletno solnce, v uti na vrtu, podobni
hišici, pa je bilo senčno in hladno. Stari Mostnar in Blaževец sta sedela
pri mizi in dominala. Klobuke sta bila odložila na klopici, levici sta po-
čivali na palicah. Igra ju je prevzela.

Blaževец je strmel napeto v svoje domine. Mostnar je nestrpno po-
trkaval z mrtvimi prsti po mizi. Od časa do časa je hrknil svoj za-
tajeni — hm!

„Misliš, da me boš?“

„Enkrat moraš prepustiti domino tudi meni, saj igra.“

„Zapri mi! Zakaj čakaš?“

„Ti imaš sedem pik, jaz osem.“

„Potem pa le še igray!“

Stari Blaževец drži usodno ploščico med prstoma, ki sta do polovice
odžagana. Ne more se odločiti, da bi jo položil.

Mostnar ga opazuje in je očitno zadovoljen z njegovo zadrego.

„Ti se ne bi rad vdal“, ugotavlja dvoumno. — „Dve — dve.“

„Lahko se vdam, če hočeš“, odgovori Blaževец.

Odmakneta se, obrneta kamenčke in jih mešata. Nova igra. Vsaka
traja približno pol ure. V presledkih jima švigajo po obrazu svetlobni
zajčki, njuna pogleda se včasih srečata. Odgovarjata si s kretnjo in pre-
gibom. Njuni prijemi kamenčkov so privajeni. Razširjeni dlani jima pri
mešanju tečeta gladko in rahlo. Privadila sta se že tudi mizam. Izbrala
sta si najboljša prostora.

„Ali še ni poldne?“ vprašuje Blaževец.

Mostnar odganja vrabca, ki je skočil na mizo, kokoši, ki se valjajo v pesku in dvigajo prah. Vrabci čivkajo nad streho. V hmelju brenče čmrlji, čebele nabirajo med in obletavajo bližnje grede. Koklje vodijo po vrtu za seboj črede piščancev.

Čiv, čiv. Kok, kok, kok, kok.

Za vrtno ograjo v senci se skriva domači pes, ki preži na ljudi in voze. Mlada purica se je izgubila na beli široki cesti in vekajoča svojo tožbo išče matere.

Piu, piu, grk.

Njena mati ponavlja za njo: Piu. Rk, rk!

Nova igra domine raste na mizi v nov ležeči babilonski lik. Stari Mostnar ga gradi z večšo roko in natančnim načrtom, kakor da mu njegova končna podoba že davno lebdi pred očmi in se ne bi smela skvariti. Blaževец mora zaradi tega svoje neredne poteze zapored popravljati. Prijatelju je oblika enako pri srcu, kakor konec igre. Nakupila sta si iz ležečega kupa oba več ploščic, kakor jih potrebujeta. Razpostavila sta si jih vsak po svojem ustaljenem liku v dolgih vzporednih vrstah. Bitka se je pričela. Štejeta in primerjata. Previdno nadzorujeta in vodita kamne v boj, kakor dober poveljnik živo, oboroženo vojsko. Mogoče je v teh ploščicah iz kamna del njiju dveh in jima pomenijo isto, kar generalom vojaki. Nekaj generala spi v vsakem človeku; v Mostnarju več, v Blaževcu manj. Stari Mostnar se poigrava že z novo mislijo. Naslaja se ob nasprotnikovi nerodnosti. Solnce pripeka zmerom močnejše. Razbeljena cesta in topla zemlja palita zrak. Bela svetloba se odbija od hiše preko ceste do vrta in žehti nad uto. Prameni žarkov prodirajo skozi hmelj kakor igle. Kokoši leže leno v kotu. Piščanci čivkajo. Čez most se že vračajo šolarji.

Ura na farni cerkvi bije dvanajst. Zvon doni nad dolino. Zvok se preliva v jarke. Ljudje so obstali pred hišo in molijo. Gospodinja je stopila na prag in sklenila roki na prsih. Med zvonjenjem se sliši njen glas, za tem pa glasovi šolarčkov in mož, ki ji odgovarjajo. Mlekar se je pripeljal iz trga. Med molitvijo je ustavil pred hišo svoj voz in čaka, da odmolijo. Kmet prigovarja kravicama na cesti, ki sta se stisnili v jarem in hitita kljub sveti molitvi naprej, da bi pobegnili pred vročino. Vsaka žival ve za svoj dom. Mlekarjev konj se je brez ukaza uprl v voz in zdrvel z njim navzgor po domačem klancu. Kangle ropočejo. Poštar se je pokrižal in izginil v trgovino. Dekla nese Mostnarju juho.

„Kje boste obedovali?“

„Kar tukaj.“

„Malce te bom počakal“, pravi Blaževец.

„Lahko pa tudi kar greš.“

„Ne mudi se mi zaradi moje juhe“, pravi prvi.

„Saj mi prinese še mesa za kosilo in tudi prikuhe“, odvrta tovarnar, kakor da ni razumel. — „Ali bi rad z mano jedel?“

„Daj mi!“ pravi oni nebrižno.

„Lahko ti dam, ako imaš s seboj žlico.“

„Ukaži, da mi jo prinese iz gostilne.“

„Če nimaš svoje, ni nič“, odgovori Mostnar dalje. Isti dovtip sta si ponovila morda že stokrat, a se jima zdi zmerom nov in prav nič dolgočasen.

Blaževac se odpravlja počasi domov. Pred odhodom pospravi domine. Tek za dobre stvari je že davno v sebi premagal. Zadovoljen je, da zmore z zobmi še žgance in zelje.

Mostnarju pa pravi: „Star si.“

„Manjka mi samo pet zob.“

„Zobe imam tudi jaz dobre.“

„A dolgo ne boš več grizel.“

„Tako te imam rad, da ti pojdem še za pogrebom“, pravi Blaževac. „Nesel bom tvoja odlikovanja.“

„Hm. To ti lahko ugodim. Po smrti naj bodo tvoja. Po moji.“

„Po tvoji, seveda. Ne bi rad čakal predolgo.“

„Pridi vsaj eno uro prej, da ti jih lahko izročim!“

„Če ne boš prav tisto uro obedoval.“

Stari Mostnar premišljuje, koliko dni že ni čutil trganja v desnem licu, najbrž je v mladosti nalezl prehlad, če ga ni ujel prejšnje leto. Prejšnje leto... Kdo ve, kdo bo delj živel?

Nehote se ozira proti pošti. Otroci so že prejeli pisma in se love domov. Zanj ni več pošte.

„Zate ni pošte“, pravi Blaževac. „Prejel si zadnjo takrat, kakor jaz. Zadnje pismo je bilo iz Postojne.“

„Za veterana so me izvabili“, se dela Mostnar skromnega. „Še zdaj mi tista proslava nagaja. Na nji sem ujel ta prehlad.“

„Vleklo je na vozu mimo cesarja. Pa preveč prostora si imel, ker sta bila samo dva slavljenca. Seveda je bilo zato bolj imenitno. Zdi se mi, da si ti sedel spredaj kot najstarejši.“

„Mislim, da sem poslal tudi na tvoj naslov eno sliko, ker vem, da me v Postojni nisi utegnil prav videti. Pa ne vem, če si jo dobil.“

„Saj nič ne rečem“, se poslavlja Blaževac. „Dober tek!“

„Dober tek.“

(Konec prihodnjič.)

*Tako ravna vsak dober gospodar,
ki mu je kaj za pasje zdravje mar
in za vesoljno dobrobit sveta;*

*zato so tudi v naši domovini
vsi brihtni psi pravilnega duha
in varno cepljeni proti steklini.*

DVA GRENADIRJA

I V O G R A H O R

Za tisto slavnost je stari Mostnar nepričakovano prejel pismo od deželnega glavarja P-ja, ki mu je na željo njega veličanstva cesarja poslal „razglas, da priredi nekdanji prestolonaslednik in sedanji cesar za svoje veterane spominski dan v vseh prvih mestih države“. V postojnskem okraju sta izmed veteranov ostala samo še dva in jih morajo v spomin na 48. leto še bolj proslaviti. Pozdravlja ga in ga pričakuje v Postojni tega in tega.

O tem slavu je bilo obveščeno tudi županstvo. Časopisi so prinašali dolge članke. Zvečer so jih kmetje skupno čitali v trgovinah, kjer so se navadno ustavljali, potem ko so nakupili tobaka in žveplenk za drugi dan. V vseh hišah so govorili o tem velikem dogodku in ob nedeljah pod lipo so obrnili radi pogovor na čase Pegama in Lambergarja ali na Martina Krpana. Silak sicer Mostnar ni bil, bil pa je še iz tistega rodu, ko so bili ljudje veliki in močni, na primer kakor rajnki Ulčarjev Frane. Marsikatero kapljo krvi so takrat pretočili Kranjci v turških in v francoskih vojskah. Kar se zdaj vidi na svetu, ni nič. Svet je postal mehak in ne pozna junaštva. Na Dunaju so se bali Kranjcev. Pa takrat je govoril kmet, ne taka gospoda, kakor prihaja zdaj iz mesta lagat za volitve. Dovgana in Palčja so grofje vrgli v ječo, ko jih je v imenu tlačanov zatožil cesarju. A kdaj je bilo to? Od tega je minilo že dvesto let!

Župniki vseh notranjskih fara so uporabili priliko za prelepe besede o zaslužnih brambovcih in o vojščakih Gospodovih. Marsikatero oko se je v cerkvi med temi pridigami orosilo. Doma so se žene jele zanimati za politiko, kaj je država in kje biva cesar in če bo prišel v Postojno, da bi ga videle. Orožniki so namignili ljudem, da stari Mostnar ni bil v mladosti navaden vojak, marveč grenadir cesarjeve telesne straže, ki je večkrat rešila cesarju življenje, ko je še neizkušen in mlad vodil svoje čete proti upornim Lahom. Mostnar je pri takih pogovorih molčal. Domislil

se je izgubljenih bitk, bega iz Peškjere, kopice ustreljenih ljudi in skladišča riža.

Zaradi skromnosti je še bolj rasel njegov ugled. Starejši ljudje so se spomnili, da Mostnar vsako leto za cesarjev god piše na Dunaj pismo in prejme nato vselej od cesarja odgovor, odgovoru pa je priložen cekin. Ta dokaz slave je presegel vse ostale. Podprle so ga tudi uradne in pol-uradne izjave z vseh strani. Glavar je ukazal orožnikom, naj mu vsak dan poročajo o Mostnarjevem zdravju in da so za to odgovorni, ker je želja cesarjeva toliko kakor ukaz.

Novi dogodki so že grozili Blaževcu, da mu vzemo prijatelja. Za sprehode ni bilo več časa, domina je ležala štirinajst dni v škatli in dvomil je, ali jo bosta še kedaj igrala. Ali pa se je samo njemu zdelo tako, ker se je bal. Mostnar sicer ni kazal nikakršne izpremembe. Nanj odlikovanja ne morejo vplivati, je dejal. Molčal bi o vsem, kakor je doslej in molče sprejemal cesarjeva pisma, s katerim sta si prijatelja, a kdo bi se s tem šopiril. Če so oblastva ukrenila, da prirede veteranom maršala Radeckega slavnost, potem pojde, ker mora. Videti je bilo, da slavnosti ne zaupa prav, in to je bilo Blaževcu nekako všeč. Na tihem si je dejal, da cesar ničesar ne ve o svojih in Mostnarjevih pismih. Kdo ve, ali jih ne pišejo na debelo v državnih pisarnah.

Prav na tihem je bilo Blaževcu žal, da ne bo videl prijateljevega počaščenja. Sam ni mogel potovati v mesto, to stane denarja, ki ga nima. Mislil je, da bi šel peš, a ni zinil Mostnarju besedice, čeprav se mu je zdelo, da bi morala oblastva povabiti k slavnosti tudi veterane iz 1866. leta, vsaj kot spremstvo. Mostnar gotovo ni mislil na to, zdel se mu je že preveč raztresen, njuno prijateljstvo se je ohlajalo. Videti je bilo, kakor da hoče Mostnar uživati slavo zase.

Zadnji dan pred odhodom se je zgodilo, kar je Blaževce najmanj pričakoval. Slavljenec ga je povabil s seboj v Postojno.

„Naročil sem si kočijo. Star sem.“

„Ne bi rekel, da nisi. Le dobro se vozi v svoji kočiji. Jaz bom med tem namesto tebe premišljeval, ko me ne bo nihče motil.“

„Nisem še vaje železnice in se ji tudi ne zaupam.“

Blaževce je že imel nekaj na jeziku, pa je rajši požrl slino in molčal. A drugi dan je prišel k Mostnarjevimi v praznji obleki in z odlikovanji na prsih. Postaviti se je hotel tam med navadne gledalce in med zijala, med množico, ki je stala pred hišo kakor ob svatbi, in milo se mu je storilo ob tej priliki. Želel je biti sam med to množico, sam s svojimi mislimi. Pa mu orožniški poveljnik ni pustil tega užitka in veselja. Odvedel ga je pod roko v Mostnarjevo hišo, kjer je zvedel, da je stari Mostnar ukazal, naj ga posade k njemu v kočijo. Medtem ko je čakal,

je utegnil vse premisliti. Ugibal je, kako je mogel Mostnar vedeti, da pride in da bo že praznje oblečen. Ne, tega se Mostnar gotovo ne bi bil domislil. Ko je naposled stari sam prišel po stopnicah in se s praga odpravil naravnost k njemu, ga je užaljenost minila in je samo še hvaležno bolščal vanj.

Množica je sprejela Mostnarja z vihnimi klici „Živio“ in „Mostnar“. Otroci so se prerivali v ospredje, da bi ga videli, dokler ni stopil v kočijo.

„V Postojni mi boš varoval kočijo, dokler se bom vozil okrog s cesarjem, zato se lahko z mano pelješ“, je dejal Blaževcu in ga potisnil nazaj na sedež. „Ali se rajši pelješ z železnico?“ je dodal, ko je opazil prijateljevo rdečico.

Blaževce je krotil svojo razjarjenost in se naredil, da nič ne sliši. Slavljenec je odzdravljaj ljudem, da bi utihnili. Navdušeni dolinci pa niso mogli utihniti, tako jih je prevzel pogled na častitljivega starca. Bil je nenavadno lepo, črno oblečen. Ko je stopil na prag, se je vse odposlanstvo duhovne in posvetne gosposke odkrilo. Uradniki z glavarstva so kar obstrmeli. Nato je nenadoma vse utihnilo. Ljudem se je zdelo, da bi v tem trenutku morala zaigrati vojaška godba, kakor takrat, ko vstopi cesar. Pozdraviti bi ga morali po vojaško in s salvo iz pušk. Mostnar pa ni kazal nič razočaranosti, da se to ni zgodilo. Nekdo se je na vso moč drl: Tiho! Za njim so pritegnili še nekateri in ko je na povelje vse utihnilo, je Mostnar vstal, se ozrl še enkrat po očarani množici, se zopet pokrnil in sedel. V tem hipu so se znova sprostiti vzkliki: Živio, Mostnar, Frane, Blaževce! Tudi temu so vzklikali možje in žene. Spogledala sta se in si s solznimi očmi izdala, kaj mislita. Staremu Mostnarju je bilo tako mehko pri srcu, da se je spomnil na cesarjev proglas „Mojim narodom!“.

„Mojim narodom!“ Napis in lepak sta mu še dolgo lebdela pred očmi, ko je voz drvel po beli cesarski cesti. Slovo ob odhodu ga je ganilo, da se mu vse, kar ga še čaka, ni zdelo niti več potrebno.

V Postojni sta prenočila v Narodnem hotelu, blizu glavarstva. Zjutraj se nista več videla. Mostnar in drugi veteran, Devetak iz Hrenovice, sta sedela že na slavnostnem vozu, ko je prišel orožnik in uvrstil Blaževčevo kočijo. Na glavarstvu so preoblekli oba slavljence v maršalsko uniformo z grenadirskim klobukom na perjanico. Ljudstvo se je gnetlo okoli vozov, vojaštvo je stalo v dolgih vrstah, fotograf je begal mimo Blaževca sem in tja. V daljavi so se videli veliki beli pravokotniki, dolge vrste šolskih otrok, pisani venci na slavlolikih so se mešali v barve rumenočrnih, belorumenih in slovenskih zastav.

Ob desetih se je spreved zazibal in krenil po mestu proti glavnemu trgu. Na široki ulici se je razpel prizor, ki je presenetil celó Blaževca.

Slavljenca sta sedela na topniškem vozu, ki jima ga je bil poslal sam cesar z Dunaja. Nad njima je stal cesarjev doprni kip, Mostnarju tako podoben, da bi lahko veljal za njegovega. Tudi Devetak je bil dostojanstveniški. Kakor da se vozita skozi Postojno sam cesar Franc Jožef in njegov prvi pribočnik. Množica se je zgrnila z vseh strani, s Pivke, iz Brkinov, iz Vipavske doline, od Cerknice in še od dalj. Razvrstili so se ob cesti ter ju občudovali. Iz hiš in nad hišami so visele zastave. Na vsakem križišču je stal slavalok. Spredaj sta nabijala zemljo dva oddelka vojakov. Vmes je korakala godba. Slavnostni voz s šestimi belci so spremljali konjeniki z visokimi čakami in lesketajočimi se sabljami. Za konjeniki se je peljal v dragoceni odprti kočiji star general. Za generalom sta se peljala deželni glavar in cesarski namestnik iz Trsta, za njima okrajni glavar in potem Blaževce.

Na stotine in stotine ljudstva je prišlo ta dan v Postojno. Avstrijske, slovenske in belorumene rimske zastave so visele še popoldne skozi okna nad ulicami. Glavar in višji uradniki so dobili za to prireditvev odlikovanja in pohvale. Časniki so v dolgih člankih proslavljali oba veterana, fotografi pa prodajali slike spreveda.

Po pojedini sta se Mostnar in Blaževce odpeljala v hotel, kjer se je slavljenec spet preoblekel. Na prsih se mu je svetilo novo odlikovanje, zlati križec veteranov iz leta 1848. Štirinajst dni pozneje pa je prejel Blaževce po pošti veliko podobo in jo skrbno zaprl v svojo skrinjo kot prvi spomin na prijatelja.

*

Jeseni je Blaževce nenadoma obolel. Mostnar je prišel obiskat prijatelja, ki se že sumljivo dolgo časa ni prikazal. Mostnarju so minevale ure in ure vsak dan bolj nesmiselne in prazne. Jesensko solnce ni več grelo, da bi se mogel dovolj nasolnčiti. Voja je bila razkropila ljudi in izpraznila tudi dolino. V hišici na vrtu se samemu ni več ljubilo posedati. Anica je hodila že dopoldne v šolo. Izprehodi so bili od dne do dne bolj pusti. Blaževca pa ni bilo od nikoder. Gotovo je zbolel. Seveda, ljudje iz vasi so že govorili o tem, le on jih ni hotel prav razumeti.

„Bolan je mogoče, pa gotovo ne bo nevarno. Ne bo še umrl.“

Najprej umre on in potem šele Blaževce.

Osmi dan. Nikjer sledu o prijatelju, nobenega sporočila o njem. Stari Mostnar se je naveličal čakanja. Šel je. Blaževčeva hišica je stala ob cesti, dobre četrt ure od Mostnarjevih. Ta dan se mu je zdela pot zelo dolga. Jutro je bilo megleno in hladno.

Blaževce je ležal v kamrici ob veži. Podobna je bila kleti, a njemu dotlej ni bilo mraz, odkar je zbolel, se je ovijal z odejami čez in čez. Povrh so mu naložili še plahto iz starih vreč. V sobi je bilo že temno.

„Ali se ne bojiš, da te zaduši?“ je bila prva Mostnarjeva beseda.

„Nak, te skrbi pa res nimam.“

Umolknila sta. Mostnar je sedel na edinem stolu in čakal. Gospodar se je vsedel na skrinjo, ko pa le ni razumel, da starca molčita, je vstal in šel ven, opravičujoč se z opravki.

„Kaj ti je šinilo, da si me prišel obiskat?“ je pričel Blaževец.

„Kanil sem še kakšen teden počakati, pa sem se bal, da ne bom utegnil.“

Pa Blaževец se ni podal kar tako. Nenadoma ga je mirno vprašal:

„Ali imaš res toliko denarja, kakor se govori?“

Blaževец je izgovoril te besede dvoumno in nepričakovano. Videti je bilo, da je že davno uganil resnico, le uveril bi se še rad. Mostnar ni takoj odgovoril. Začuden je strmел v bolnika. Rane, ki mu jih je Blaževец odpiral, so se že davno zarasle. Bilo mu je, kakor da ga je vprašal:

„Ali imaš še tovarno?“

„Denar si moraš izbiti iz misli“, je odgovoril tovarnar glasno.

„Poslal si ga hčeri.“

„Nisem ga še poslal hčeri.“

„Hotel sem te samo vprašati, ali je res, da živi hči zelo siromašno.“

„Kdo ti je to povedal?“

„Ali, to je bilo že davno“, se je izmikal bolnik. „Že takrat bi ti bil moral povedati.“

„Zakaj pa mi nisi povedal že prej!“ je kuhalo v Mostnarju, rekel pa je: „Prav je, da mi nisi.“ O bolni hčeri je vedel sam dovolj. Tudi ji je poslal denarja, in samemu ni ostalo nič...

„O vsem sva midva govorila, samo o tebi nisem zvedel ničesar. Pa ne bodi hud. Saj si moj sosed.“ — „Seveda. Zato pa tudi vse veš.“

„Počakaj malo! Ti si tudi takrat sam vrgel Franeta Brajkota iz gostilne na cesto, da se je pretresel, potem pa si pričal, da ga je tvoj lastni sin poškodoval...“

„Takrat“ je pomenilo pred tridesetimi leti. — „Zakaj neki mu to pogreva“, je šinilo Mostnarju v misel. Jezen je bil. Saj je sam vso zgodbo že skoraj pozabil. Nehote pa je moral znova vse premisliti. Dà, saj sta bila s sinom takrat že v sovraštvu... Kako je mogel torej zvrniti takrat svojo krivdo na sina? Niti samemu ni bilo več prav razumljivo.

„Ako sta s sinom sprta“ je nadaljeval Blaževец med močnim kašljem in zategnil svoje besede z rahlim vprašanjem; nekoliko se je zbal svojega vmešavanja v Tonetove reči. — „Ako si sina preklel?“

„Zaradi tega, če sva sprta, grè lahko vseeno zame sedet.“ Mostnar je vrgel te besede nenadoma, brez pažnje in s komaj slišnim poudarkom, kakor da stvar nima pomena. — „Torej ga nisem preklel“, je hotel reči.

Bolnik je obstrmel. Očitno ni mogel zatreti svojega začudenja. Prijazen nasmeh mu je zasnil ustnice in ves prijetno vznemirjen je dejal:

„Vidiš, da nisem vedel ničesar!“

Njegove besede so govorile neizmerno več: Torej v resnici ga ne sovražiš; ni res, da ne maraš sina in da si ga preklinjal, ni res, da živiš ko grešnik in da si tak sebičnež, da tega ne čutiš. Ni res . . . Pa saj drugače ne more biti, kakor da je vsa tvoja hudobnost laž, vse zlo laž. Ti imaš le krepko, morda premočno srce, sam pa si znotraj ves drugačen.

„Ti nisi nikoli vedel ničesar!“ je skoraj zavpil Mostnar nanj. Pomirjen pa je dodal: „Seveda, ti ne veš niti, koliko je štirikrat pet. Ti si najbolj neumen človek, kar sem jih videl.“

„Dominala sva, nič drugega“, je opomnil ta še z istim dobrim in srečnim nasmeškom.

Nastala je tišina, ki je občutno povečavala hlad.

„Razgovarjava se, kakor da me spoveduje, prav za prav pa bi morali zanj poklicati duhovnika“, je premišljeval Mostnar.

Prijatelj se mu je zdel slaboten. Pogovor ga je gotovo zelo utrudil. Dogodek, o katerem sta govorila, je bil znan. On ni dajal pojasnila. Naj govore ljudje, kar hočejo. Naj govore ljudje, da je hote poškodoval Brajkota in potem zvrnil krivdo in kazen na sina. Naj govore drugi, da ga je res Tone pobil. Njemu je bilo vseeno, kaj drugi mislijo. Zanj je bilo že takrat vse jasno. Edini, ki je razumel tako, kakor on, je bil sin. On je moral to razumeti! Stari Mostnar-tovarnar ni mogel v ječo. Njemu je bilo vse življenje sveto. On ni imel več imena. Dal je ime sinu. On ni smel niti za las okrniti sebe. V tem nima besede sodišče. O tem je mogoče govoriti resnico samo med njim in med sinom. Blaževец nima takih dogodkov v življenju, da bi živel v sporu z ljudmi, živel je le z lopato in krampom, zato je prestrog, strog prijatelj. Neizmerno ga ima rad, da si je prihranil to spoved za konec.

„Zato, ker ti še ne boš umrl“, se je oglasil medtem Blaževец.

„Jaz sploh ne bom umrl!“ je vzkliknil brez misli tovarnar. „Jaz sploh ne umrem. Ozdravi, da lahko prinesem domino. Zmeraj si jo glodal, kakor volk.“

„Prinesel si mi tobaka.“

„Samo da te spravim iz postelje . . .“

„Saj mi več ne diši.“

„Zbogom!“ je zamrmral stari tovarnar, zamahnivši z roko, namesto da bi si utrl solze. Nato je precéj naglo odšel.

Umiral je njegov edini prijatelj.

*

Minili sta dve leti po Blaževčevi smrti. Tudi cesar Fanc Jožef je že umrl. Stari Mostnar je še živel. Zajela ga je vojna. Vojna na vseh koncih sveta, na vseh mejah Avstrije. Vojna, kakršne si ni nikoli niti predstavljal.

Vse, kar je bilo moškega, je odšlo k vojakom. Stare so potrdili, mlađi, kruljave in ravne. Ljudstvo živi z vojaštvom. Polovica ljudi je doma, pol na frontah in v lazaretih, v okopih, jamah, ki jih narede granate. Stotisoči mrtvih, milijoni ranjenih, milijoni lačnih, in vojne še ni konec. Kje je bog?

Stari Mostnar biva še v svojem domu, v isti sobi, kjer je bival pred vojno. Ničesar mu še ne manjka, razen včasih tobaka; še je zdrav in krepek. Preživel je sina že za poldrugo leto. Vedel je, da ne bo dolgo. Tudi ti ljudje, ki zdaj še žive, ne bodo dolgo. Na zapadu buči vojna. Le dan hoda od Mostnarjevega doma se koljeta že drugo leto dve vojski, ki sta oboroženi do zob in čakata samo še trenotka, da se razlijeta čez sovražno ozemlje. Nihče ne ve, kaj bo jutri.

Tudi Mostnar ni imel zadnje dni več miru. Hodil je sam na cesto in iskal ljudi, da je lahko govoril, hkrati pa je poslušal, kdaj zabobni grom tik nad Vremščico, in napeto pričakoval, kdaj se vsujejo v dolino bežeči vojaki. Njegov sin je bil proti vojni, je zdaj rad pripovedoval ljudem. Nemara je imel prav, ko je bila vojna proti Srbom. Potem, ko je začel vojno Italijan, je pa Tone izgubil svoj prav, potem ga je zaskrbelo. Lahko je biti proti vsakršni vojni, samo kako, to je vprašanje, je modroval starec in razlagal vojakom, ki so prihajali za nekaj dni na dopust. Vojne pripravljajo vselej višji. V mirnem času potrebujejo vojake zato, da ni vojne in za parade, potem je treba samo še vojne napovedi. Ko smo bili v Kustoci . . . A saj nima nikogar, da bi mu pripovedoval.

Pričelo ga je skrbeti za dom. V hiši so ostale samo še ženske in vojni orožniki. Ako Italijani prebijejo kraško fronto, bodo v pol dneva tu. Orožniki odidejo, nikogar ni, ki bi branil hiše in ljudi. Zdaj pa je odšla še gospodinja v mesto z dijakoma.

Na večer pred svetimi tremi kralji se je pričelo. Nova italijanska ofenziva je bila napovedana že mesec prej. Ta bo poslednja, je ugibal v kotu gostilniške sobe, ko so mu prinesli večerjo. Ves svet se je izpremenil. Blaževce tega ne bi razumel, vojno je štel samo za neumnost. Pa je več ko neumnost. Preklet, kdor pripravlja vojno. Pri tej misli ga je zgrabila jeza, da je pričel glasno govoriti sam s seboj in ukazal začudeni dekli, naj kar preloži beli prt z dolge mize na njegovo k peči. Ni hotel sam sedeti in jesti tam, kjer je nekoč sedevala vsa družina. V kotu je nato povečerjal, malo jedel in več pil. Ropot v kuhinji je ponehaval,

dekleta so se odpravljale spat in mu prišle povedat, da odhajajo. Slabotna petrolejka pod stropom je dogorevala.

Opolnoči so se menjavale straže. Tisto noč glasovi niso utihnili. Videti je bilo, da odhajajo. Gotovo so dobili ukaz za umik. Med šumom in ropotom se je neprestano razlegalo grmenje s fronte. Nenadno sta se domači dekleti zbudili in zbegani prisluškovali glasovom, ki so prihajali iz starčeve sobe. Nato se je zbudila dekla in se preplašena zatekla k njima. Onkraj stene je hropel Mostnar, udaril še enkrat po postelji in utihnil.

Dekleti sta se zdrznili in v strahu zadirčno vpraševali deklo.

„Stari oče se premetavajo in kričijo. Najbrže sanjajo, ker so klicali Blaževca.“

„Pojdi v sobo in vprašaj, kaj bi radi.“

Odšla je spet po hodniku in posvetila v starčevo sobo. Sedel je v postelji, za spoznanje sklonjen naprej, kakor da se je pravkar dvignil, in zdaj napeto posluša. Naglo je presodila, da ga je bržkone zbudilo grmenje topov, se potolažila in se vrnila spat.

Starega Mostnarja so zjutraj našli mrtvega. Sedel je na robu postelje, nalahno sklonjen proti zapadu.

KRIVDA

V I D A T A U F E R J E V A

1

*Rezno dete v strganih povojih,
obrazek tvoj ti v joku zdaj trepeče.
Slutiš žalost, težo dnevov svojih,
ki nad teboj visijo že preteče.*

*Zapisano je vse ti na dlaneh.
Rodila te je slaba, bolna žena.
Tvoj oče pije žganje po kleteh.
Njegova duša, v jedru razdvojena,*

*za tebe nima luči ne srca.
Uboga mati bo s teboj trpela,
jokala, užila vso bridkost do dna,
dokler je smrt ne bo odtod otela.*